ePublishing

The Gleaner

Vol 28 (2011)

In Memoriam of C. G. Patrinelis

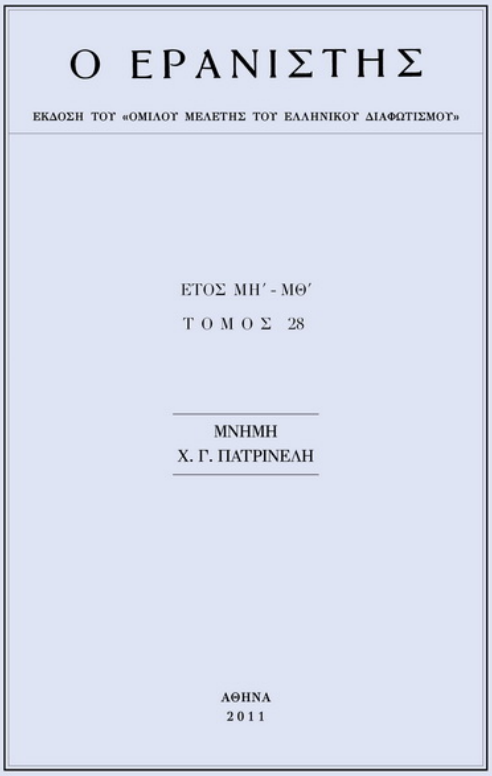
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΜΗ΄ - ΜΘ΄

ΤΟΜΟΣ 28

ΜΝΗΜΗ
Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ
2011

Σωφρόνιος ο Συρόπουλος. Τα χρονικά όρια της θητείας του τρίτου μετά την Άλωση πατριάρχη κατά τη μαρτυρία του Θεόδωρου Αγαλλιανού

Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος

doi: 10.12681/er.124

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2011). Σωφρόνιος ο Συρόπουλος. Τα χρονικά όρια της θητείας του τρίτου μετά την Άλωση πατριάρχη κατά τη μαρτυρία του Θεόδωρου Αγαλλιανού. *The Gleaner*, *28*, 49–63. https://doi.org/10.12681/er.124

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 25/01/2026 06:45:11

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Ο ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς θητείας τοῦ τρίτου μετὰ τὴν Ἅλωση πατριάρχη κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Θεόδωρου Ἀγαλλιανοῦ

Οἱ «ΛΟΓΟΙ» ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΥ, τοὺς ὁποίους ὁ Χ. Γ. Πατρινέλης ἀνέσυρε καὶ ἐξέδωσε μὲ τρόπο ὑποδειγματικὸ τὸ 1966, προσέφεραν, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, καὶ τὴν ἀκριβὴ ἡμερομηνία θανάτου τοῦ Ἰσιδώρου, τοῦ δεύτερου μετὰ τὸν Γεννάδιο Σχολάριο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, καὶ προσδιόρισαν τὴν ἡμερομηνία ἀνόδου τοῦ διαδόχου του.

Ὁ Ἰσίδωρος πέθανε τὴν 31η Μαρτίου τοῦ 1462, γράφει ὁ Ἀγαλλιανός, ὁ ὁποῖος ζεῖ τὰ γεγονότα ἀπὸ κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ τὴν ἑπομένη, τὴν 1η Ἀπριλίου τοῦ ἴδιου ἔτους ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ὁ νέος πατριάρχης, μητροπολίτης ὡς τότε Ἡρακλείας.[1]

Καθὼς ὁ Ἀγαλλιανὸς δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ νέου, τοῦ τρίτου μετὰ τὴν Ἅλωση πατριάρχη, καὶ καθὼς οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς μητροπόλεως Ἡρακλείας ἦταν ἀτελεῖς, τὸ ὄνομα τοῦ τρίτου πατριάρχη παρέμενε ἕνα αἴνιγμα.

Ὁ Πατρινέλης προσπάθησε νὰ ἀναπληρώσει τὴν ἔλλειψη αὐτὴ ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλες ἔμμεσες πηγὲς τῆς ἐποχῆς καὶ κατέληξε νὰ ὑποστηρίξει πὼς ὁ ἄδηλος μητροπολίτης Ἡρακλείας ποὺ ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν, πιθανότατα, ὁ Ἰωάσαφ Κόκκας.

Ἕνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ βάρυναν στὴ συλλογιστική του ἦταν καὶ τὸ γεγονὸς πὼς ἕνα γράμμα ποὺ εἶχε ἐκδώσει ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος εἶχε χρονολογία ἔκδοσης Αὔγουστος τοῦ 1464. Μὲ αὐτὸ ὡς δεδομένο, ὅτι δηλαδὴ ὁ Σωφρόνιος ἦταν πατριάρχης τὴ χρονολογία αὐτή, ἔπρεπε νὰ χωρέσουν στὸ διάστημα ἀπὸ τὴν 31η Ἀπριλίου 1462 ὡς τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464 ἡ πατριαρχία ἑνὸς ἄλλου πατριάρχη καὶ ἡ δεύτερη ἄνοδος τοῦ

---

1. Χ. Γ. Πατρινέλης, *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Θεοφάνην Μηδείας καὶ οἱ ἀνέκδοτοι Λόγοι του. Μιὰ νέα ἱστορικὴ πηγὴ περὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους*, Ἀθήνα 1966, σ. 63· τὸ σχετικὸ χωρίο στοὺς «Λόγους» του στοὺς στ. 986-992.

Γενναδίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Κατὰ συνέπεια, ὁ Πατρινέλης πρότεινε πὼς τὸ ὄνομα τοῦ τρίτου πατριάρχη μετὰ τὴν Ἅλωση ἦταν ἐκεῖνο τοῦ Ἰωάσαφ Κόκκα, τὸν ὁποῖο διαδέχθηκε γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα ὁ Γεννάδιος Σχολάριος καὶ στὴ συνέχεια ἀνέλαβε ὁ Σωφρόνιος, ὥστε τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464, ποὺ φέρεται νὰ ἐξέδωσε ἕνα πατριαρχικὸ γράμμα, νὰ βρισκόταν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο.[2]

Ὅ,τι ὅμως ὁ Ἀγαλλιανὸς δὲν ἔκανε στοὺς «Λόγους» του, νὰ κατονομάσει δηλαδὴ ρητὰ τὸν διάδοχο τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ἔκανε σὲ ἕνα νομικὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχε στὴν κατοχή του: καταχώρισε ἐκεῖ τὰ ὀνόματα τῶν πρώτων μετὰ τὴν Ἅλωση πατριαρχῶν, δηλώνοντας παράλληλα τὸν χρόνο ποὺ παρέμειναν στὸν θρόνο καὶ τὸν τρόπο (ἀποχώρηση, παραίτηση ἢ ἐκδίωξη) μὲ τὸν ὁποῖο ἀντικαταστάθηκαν.

Αὐτὴ τὴν πληροφορία φιλοδοξῶ νὰ ἀναδείξω ἐδῶ, δίνοντας ἔτσι μιὰν ἀπάντηση σὲ ἕνα ζήτημα ποὺ εἶχε ἀπασχολήσει ἔντονα τὸν Χρίστο Πατρινέλη.

II

Τὸ νομικὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ στὸ ὁποῖο παραδίδεται ἡ καταγραφὴ ἔχει χαθεῖ ἢ λανθάνει κάπου. Πρόσφατα ὡστόσο μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ὑποδείξω πὼς ἀπὸ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἔχουμε τέσσερα ἀντίγραφα.[3] Τὰ ἀναφέρω ἐδῶ συνοπτικὰ καὶ παραπέμπω γιὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ θεμελιώνουν τὴ σχέση τῶν ἀντιγράφων μὲ τὸ πρωτότυπο στὸ πρόσφατο σχετικὸ δημοσίευμά μου.

Στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα, περὶ τὸ 1526, ἔγινε τὸ πρῶτο ἀντίγραφο ἀπὸ κάποιον ἀταύτιστο ἀκόμα γραφέα ὁ ὁποῖος ἀντέγραψε τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς ὕλης ποὺ περιεῖχε τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ. Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων ἀντιγράφει ὁ ἴδιος μερικὰ τμήματα τοῦ χειρογράφου καὶ δίνει ἐντολὴ νὰ τοῦ ἀντιγράψουν ἀρκετὰ κείμενα ποὺ θὰ τὰ συμπεριλάβει στὴ «Νομικὴ Συναγωγή» του. Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα ὁ λόγιος φαναριώτης Νικόλαος Καρατζὰς ἀντέγραψε καὶ αὐτὸς κείμενα ποὺ τὸν ἐνδιέφεραν. Τὸ πρῶτο, καὶ πληρέστερο, ἀντίγραφο κατέληξε στὴ βιβλιοθήκη τῆς ἀθωνικῆς μονῆς

2. *Στὸ ἴδιο*, σ. 64-66· βλ. περισσότερα γιὰ τὸ θέμα πιὸ κάτω στὸ κείμενο.

3. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ὁ "Ἀρμενόπουλος" τοῦ Θεόδωρου Ἀγαλλιανοῦ. Ἡ εἰκόνα μιᾶς νομικῆς πηγῆς ποὺ λανθάνει», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* [τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν] 43 (2011), 175-191.

Ἰβήρων·[4] τὸ δεύτερο στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας·[5] τὸ τρίτο στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα[6] καὶ τὸ τέταρτο στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Τομέα Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.[7]

Κατὰ συνέπεια ἂν καὶ δὲν ἔχουμε σήμερα τὸ σῶμα τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, ἔχουμε τὴν εἰκόνα του καθὼς σώζονται ἀντίγραφά του. Σὲ τρία μάλιστα ἀπὸ τὰ τέσσερα σωζόμενα ἀντίγραφα παραδίδεται, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε, καὶ ἡ καταγραφὴ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει.

III

Τὸ χειρόγραφο ποὺ σήμερα λανθάνει, τὸ ἀπέκτησε ὁ Ἀγαλλιανός, ὅπως ἐσωτερικὰ τεκμήρια μᾶς πείθουν, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἅλωση. Στὴ νομικὴ ὕλη ποὺ ἤδη περιεῖχε, ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του διάφορα σημειώματα, καὶ πρὶν καὶ μετὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα τοῦ 1453, καὶ ἀκόμα θέλησε νὰ τὸ ἐμπλουτίσει μὲ νέα κείμενα.[8]

---

4. Τὸ χειρόγραφο, μὲ τὸν ἀρ. 286, ἔχει περιγραφεῖ δύο φορὲς ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων*, τ. 2, Καίμπριτζ 1900, σ. 71-73 καὶ πρόσφατα δημοσιεύτηκε μιὰ περισσότερο ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῶν περιεχομένων του ἀπὸ μέλη τῆς ὁμάδας τοῦ προγράμματος γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου τῆς Φραγκφούρτης, Ludwig Burgmann, Marie Theres Fögen, Andreas Schminck, Dieter Simon, *Repertorium der Handschriften des byzantinischen Rechts, Teil I, Die Handschriften des weltichen Rechts* (Nr. 1-27), Φραγκφούρτη 1995, σ. 33-37.

5. Πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο μὲ τὸν ἀρ. 74. Ἔχει περιγραφεῖ ἀπὸ τὸν C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Βουκουρέστι 1909, ἀρ. 663 (74), σ. 389-392.

6. Τὸ χειρόγραφο γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ λόγος εἶναι τὸ ἀρ. 2 τοῦ Μετοχίου Παναγίου Τάφου. Ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος–Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, Πετρούπολη 1899, σ. 2-7, ἔδωσε μιὰ «κατ' ἐκλογὴν» περιγραφὴ τῶν περιεχομένων τοῦ χειρογράφου· βλ. ὅμως περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος – Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἕνα τεκμήριο*, Α΄, Ἀθήνα 1987, σ. 59-442.

7. Πρόκειται γιὰ τὸ περίφημο «Χειρόγραφο Γ» ποὺ βρίσκεται σήμερα στὸ Σπουδαστήριο τῆς Ἱστορίας τῶν Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου βλ. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος – Π. Δ. Μιχαηλάρης – Μάχη Παΐζη, «Ἕνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο ποὺ ἐλάνθανε: τὸ "Χειρόγραφον Γ, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος". Ἕνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἑλληνικὰ* 45 (1995), 85-109.

8. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ὁ "Ἀρμενόπουλος" τοῦ Θεόδωρου Ἀγαλλιανοῦ...», ὅ.π., σ. 176-177.

Ἀνάμεσα στὰ κείμενα ποὺ πιθανότατα ὑπῆρχαν στὸ χειρόγραφο τὸ ὁποῖο ἀπέκτησε ὁ Ἀγαλλιανὸς ἦταν καὶ ἕνας κατάλογος τῶν πατριαρχευσάντων στὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως –κατάλογο ἀνάμεσα σὲ παρόμοιους (βασιλεῖς Ἰουδαίων, Ρωμαίων, Βυζαντινῶν) ποὺ συχνὰ συναντοῦμε σὲ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα περιέχουν νομικὴ ὕλη.

Αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἑνότητα, γιὰ τὴν ὁποία δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ὡς ποιὸ ὄνομα πατριάρχη ἦταν ἐνημερωμένη, ὁ Ἀγαλλιανὸς ἔκρινε σκόπιμο, κάποια στιγμή, νὰ τὴ συμπληρώσει προσθέτοντας ὅσα ὀνόματα τυχὸν ἔλειπαν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀλλὰ καὶ καταγράφοντας τὰ ὀνόματα τῶν πρώτων μετὰ τὴν Ἅλωση πατριαρχῶν.

Ἐκεῖ λοιπὸν ἀφοῦ ἀναφερθοῦν τὰ σχετικὰ γιὰ τὸν Γεννάδιο Σχολάριο καὶ τὸν Ἰσίδωρο, διαβάζουμε τὰ ἀκόλουθα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν Σωφρόνιο:

γ^ος^ Σωφρόνιος ὁ Συρόπουλος· χρόνον α΄ ἥμισυ, καὶ ἐξεβλήθη.[9]

Κατὰ τὸν Ἀγαλλιανὸ λοιπόν, τρίτος πατριάρχης μετὰ τὴν Ἅλωση ἦταν ὁ Σωφρόνιος, παρέμεινε στὸ Πατριαρχεῖο ἑνάμισυ χρόνο καὶ δὲν παραιτήθηκε, ὅπως σημειώνει ὅτι συνέβη μὲ τὸν Γεννάδιο Σχολάριο, οὔτε ἡ ἀποχώρησή του ὀφείλεται σὲ θάνατο, ὅπως συνέβη μὲ τὸν Ἰσίδωρο, ἀλλὰ ἀναγκάστηκε νὰ ἀποχωρήσει, «ἐξεβλήθη», ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τῆς συνόδου ἢ πιθανότατα μὲ παρέμβαση τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς.

Ἂν λοιπὸν ὁ τρίτος μετὰ τὴν Ἅλωση πατριάρχης ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὴν 1η Ἀπριλίου 1462, σύμφωνα μὲ ὅσα ὁ Ἀγαλλιανὸς ἀναφέρει στοὺς «Λόγους» του, ἡ θητεία του ἔληξε καὶ μάλιστα βίαια, ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε τὸ ρῆμα «ἐξεβλήθη» ποὺ χρησιμοποιεῖ, στὰ τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 1463, ἂν πάρουμε κατὰ γράμμα τὰ χρονικὰ ὅρια ποὺ θέτει, ἢ περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἂν θεωρήσουμε πὼς ὁ Ἀγαλλιανὸς δὲν ὑπολογίζει μέχρις ἡμέρας καὶ στρογγυλεύει τὸ χρονικὸ διάστημα.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἀγαλλιανοῦ ὅτι ὁ τρίτος πατριάρχης ἦταν ὁ ὡς τότε μητροπολίτης Ἡρακλείας, θέμα ποὺ παρέμενε σὲ ἐκκρεμότητα στὰ χρόνια τοῦ Πατρινέλη, στὰ νεότερα χρόνια ἐντοπίστηκε μιὰ πληροφορία ἡ ὁποία ἦρθε νὰ ἐπιβεβαιώσει ὅσα εἶχε ἀναφέρει ὁ Ἀγαλλιανός: σὲ σημείωμα ποὺ παραδίδει ἕνα χειρόγραφο τὸ ὁποῖο βρίσκεται

9. Ἡ ἀναγραφὴ εἶναι ταυτόσημη καὶ στὰ τρία χειρόγραφα ποὺ τὴν παραδίδουν: Ἰβήρων 286, φ. 175^v^, Ρουμ. Ἀκαδ. 74, φ. 162^v^ καὶ Τομέα Νεοτέρων Χρόνων Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Κ[ουρίλας] 3, φ. 322^v^.

στὴν αὐστριακὴ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη στὴ Βιέννη, ἀναφέρεται ὁ Σωφρόνιος ὡς πατριάρχης καὶ ὡς μητροπολίτης Ἡρακλείας.[10]

IV

Τὸ ἑπόμενο ζητούμενο εἶναι νὰ ἐπεξεργαστοῦμε περαιτέρω τὴν πληροφορία ποὺ δίνει ὁ Ἀγαλλιανὸς γιὰ τὴ διαδοχὴ τῶν πατριαρχῶν. Γιὰ παράδειγμα, νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα μήπως στὸ χειρόγραφό του καταχώριζε ἕνα ἕνα τὰ ὀνόματα, καί, ὅταν τελείωνε ἡ θητεία κάθε πατριάρχη, σημείωνε δίπλα τὴ χρονικὴ διάρκεια ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἀποχώρησε· ἢ ἔκανε, κάποια στιγμή, μιὰ συγκεντρωτικὴ ἐγγραφή. Ὑποστηρίζω τὴ δεύτερη ἐκδοχὴ γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους.

Δὲν ἔχουμε βέβαια στὰ χέρια μας τὸ αὐθεντικὸ χειρόγραφο ὥστε ἀπὸ παλαιογραφικὲς καὶ κωδικολογικὲς παρατηρήσεις νὰ ἀντλήσουμε κάποια στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ διευκρίνιση ποὺ ὑπάρχει σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα παραδίδουν τὴν καταγραφὴ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ μποροῦμε, ἀφοῦ ἐκτιμήσουμε ὡς ποιὸ ὄνομα πατριάρχη ἐπεκτάθηκε ἡ καταγραφή του, νὰ δώσουμε καὶ ἀπάντηση στὸ ζήτημα ποὺ θέσαμε.

Τὸ χειρόγραφο ποὺ ὑπονοῶ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δημιούργησε ὁ λόγιος φαναριώτης Νικόλαος Καρατζὰς στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, ἀντιγράφοντας τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, τὸ ὁποῖο βρισκόταν ἀκόμα τότε στὴ βιβλιοθήκη τῆς μητροπόλεως Ἡρακλείας.

Στὸ ἀντίγραφο λοιπὸν τοῦ Καρατζᾶ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος κατέγραψε καὶ τὸ τέταρτο ὄνομα τῶν μετὰ τὴν Ἅλωση πατριαρχῶν, σημείωσε: «(ἕως ὧδε ὁ κατάλογος)». Στὴ συνέχεια ὅμως ἀντέγραψε καὶ ἄλλα ὀνόματα πατριαρχῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐκεῖνο τοῦ «Μαξίμου Μανασῆ», δηλαδὴ τοῦ πατριάρχη Μαξίμου Δ΄, ἡ θητεία τοῦ ὁποίου ἄρχισε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1491 καὶ ὁλοκληρώθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1497, ἀρκετὰ δηλαδὴ χρόνια

10. Βλ. H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. IV, Supplementum Graecum*, Βιέννη 1994, σ. 246: πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο Suppl. gr. 145 καὶ τὸ σημείωμα ποὺ παραδίδεται στὸ κάτω τμῆμα τοῦ φ. 3ᵛ. Οἱ πρῶτοι, ὅσο γνωρίζω, ποὺ ἀξιοποίησαν τὴν πληροφορία ἦταν οἱ συντάκτες τοῦ *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. Addenda zu Faszikel 1-12*, Βιέννη 1995, ἀρ. 93710a ἐνῶ ἡ Marie-Hélène Blanchet, «Georges Gennadios Scholarios a-t-il été trois fois patriarche de Constantinople?», *Byzantion* 71 (2001), 70-71, ὑποστήριξε ὅτι ὁ ἀναγραφόμενος στὸ σημείωμα «Σωφρόνιος» εἶναι ὁ τρίτος μετὰ τὴν Ἅλωση πατριάρχης. Θεώρησε ὡστόσο ὅτι ἡ πατριαρχία του διήρκεσε ὡς τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464.

μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ.[11] Εἶναι πρόδηλο πὼς ἦταν προσθῆκες ἀπὸ ἕναν μεταγενέστερο κτήτορα τοῦ χειρογράφου. Πάντως, χάρη στὴν εὐσυνειδησία καὶ τὴ φιλολογικὴ ἐγρήγορση τοῦ Καρατζᾶ, γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις,[12] ἔχουμε ἕνα σοβαρὸ τεκμήριο γιὰ τὸ σημεῖο ὅπου ἔφτανε ἡ ἀναγραφὴ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ. Ἂς δοῦμε ὅμως τώρα ὁλόκληρο τὸ σχετικὸ τμῆμα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο Καρατζᾶ μαζὶ μὲ τὴ σημείωσή του.[13]

† Μετὰ δὲ τὴν Ἅλωσιν Κωνσταντινουπόλεως.
α^ος^ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος· χρόνους β΄ ἥμισυ, καὶ παρῃτήσατο.
β^ος^ Ἰσίδωρος ὁ ἀπὸ Ξανθοπούλων, ἔτη ς΄, μῆνες β΄ ἥμισυ.
γ^ος^ Σωφρόνιος ὁ Συρόπουλος· χρόνον α΄ ἥμισυ, καὶ ἐξεβλήθη.
δ^ος^ Ἰωάσαφ ὁ Κόκκας (ἕως ὧδε ὁ κατάλογος).

Τὰ ἄλλα ἀντίγραφα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ παραδίδουν περισσότερα ὀνόματα πατριαρχῶν, καθὼς κάθε νέο χειρόγραφο δὲν δημιουργεῖται μόνο γιὰ νὰ ἀπομνημονεύσει ὅ,τι περιεῖχε ἕνα ἄλλο ἀλλά, προκειμένου νὰ γίνει χρηστικὸ στὸν νέο του κτήτορα, ἔχει ἀνάγκη γιὰ «ἐκσυγχρονισμὸ» κάποιων τμημάτων του, καὶ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ ἦταν συνήθως ὁ κατάλογος τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως. Συμπέρασμα: σὲ ὅλα τὰ χειρόγραφα ποὺ ἀντιγράφουν τὸν κατάλογο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ ὑπάρχουν προσθῆκες μὲ ὀνόματα πατριαρχῶν, ἀλλὰ μόνο τὸ χειρόγραφο τοῦ Καρατζᾶ μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐντοπίσουμε τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ὁ Ἀγαλλιανὸς σταμάτησε τὴν ἀναγραφή του.

Δύο ἀκόμα στοιχεῖα πρέπει νὰ ἀξιοποιήσουμε προκειμένου νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα ποὺ θέσαμε. Πρῶτα τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀναφέρεται ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάσαφ Κόκκα, καὶ ἔπειτα ὅτι δὲν ἀναφέρεται ρητὰ ἡ δεύτερη πατριαρχία τοῦ Γενναδίου. Ἂς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ τελευταῖο.

Γίνεται δεκτὸ πὼς ὁ Γεννάδιος ἀνέβηκε τρεῖς φορὲς στὸν πατριαρχικὸ

---

11. Σύμφωνα μὲ τὸν Πατρινέλη, ὁ Ἀγαλλιανὸς πρέπει νὰ πέθανε πρὶν ἀπὸ τὴν 10η Ὀκτωβρίου 1474 (*Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς*..., ὅ.π., σ. 42).

12. Γιὰ τὶς φιλολογικὲς ἀρετὲς τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικὰ γράμματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα καὶ σημειώματα τοῦ ις΄-ιη΄ αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἱέρακος (Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἑλλ. 1474)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962), 143-144.

13. Παραδίδεται στὸ verso τοῦ φ. 322 τοῦ χειρογράφου ποὺ βρίσκεται στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων (βλ. σημ. 7).

θρόνο:[14] ἡ πρώτη πατριαρχία του ἄρχισε τὴν 6η Ἰανουαρίου τοῦ 1454 καὶ ἡ τρίτη, «ἄνοδος βίαιος» ὅπως ὁ ἴδιος τὴ χαρακτηρίζει, εἶχε ἤδη πραγματοποιηθεῖ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464.[15]

Γιὰ τὴ δεύτερη πατριαρχία του δὲν ἔχουμε ρητὴ μνεία. Γίνεται ὅμως δεκτὸ πὼς θὰ πρέπει νὰ ἔγινε μετὰ τὸ τέλος τῆς πατριαρχίας τοῦ τρίτου πατριάρχη καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄνοδο τοῦ τέταρτου. Μετὰ δηλαδὴ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1463, ποὺ κατὰ τὸν Ἀγαλλιανὸ «ἐξεβλήθη» ὁ Σωφρόνιος ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰωάσαφ Κόκκα, τὸν ὁποῖο καὶ ὁ Ἀγαλλιανὸς ἀναγνωρίζει ὡς τέταρτο πατριάρχη.

Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἀγαλλιανὸς ἀναγράφει τὸν Ἰωάσαφ Κόκκα ὡς τέταρτο πατριάρχη, ἡ δεύτερη ὀλιγόμηνη πατριαρχία τοῦ Γενναδίου εἶχε ὁλοκληρωθεῖ. Γιατί δὲν τὴν ἀναφέρει; Νομίζω πὼς δὲν τὴν ἀναφέρει ρητὰ ἀλλὰ αὐξάνει τὸν χρόνο τῆς πατριαρχίας τοῦ Γενναδίου· σημειώνει πὼς πατριάρχευσε «χρόνους δύο ἥμισυ», συνυπολογίζει δηλαδὴ τὸν χρόνο καὶ τῶν δύο πατριαρχιῶν του συνολικά.[16]

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς μᾶς ἐπιτρέπουν νομίζω νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὁ Ἀγαλλιανὸς κατέγραψε ἀναδρομικὰ στὸ χειρόγραφό του τοὺς τέσσερις

---

14. Πρῶτος ἔθεσε τὸ θέμα ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος–Κεραμεύς, «Ἔρευναι περὶ χρονίας τε καὶ πράξεων τῶν ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως μέχρι ἔτους 1639 οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν», *Νέα Ἡμέρα* (Τεργέστης) φ. 1856 τοῦ 1916. Ἔχει ὅμως ὑποστηριχθεῖ καὶ ἡ ἄποψη πὼς ἡ πατριαρχία τοῦ Γενναδίου ἦταν μία καὶ μόνη· τὴν πρότεινε ὁ Θεόδωρος Ζήσης, *Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος. Βίος, συγγράμματα, διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη 1980, καὶ ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ὑποστηρίχτηκε καὶ πάλι ἀπὸ τὴ Marie–Hélène Blanchet, «Georges Gennadios Scholarios...», ὅ.π., σ. 60-72.

15. Βλ. ἀμέσως πιὸ κάτω στὸ κείμενο τὴν παραπομπὴ στὶς πηγὲς ποὺ παραδίδουν αὐτὴ τὴν πληροφορία.

16. Ἡ ἄλλη ὑπόθεση, μήπως ὁ Ἀγαλλιανὸς ὑπολογίζει τὸ διάστημα τῆς πατριαρχίας τοῦ Γενναδίου ἀπὸ τότε ποὺ ἡ ὀθωμανικὴ πολιτικὴ ἐξουσία εἶχε δώσει τὴ συγκατάθεσή της νὰ ἐκλεγεῖ ἕνας νέος πατριάρχης στὴν ἁλωμένη Κωνσταντινούπολη, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν γίνει ἀκόμα καὶ ὅσα τὸ βυζαντινὸ ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο προϋπέθετε, εἶναι ἐλάχιστα πειστική. Θυμίζω πὼς ὁ Ἀγαλλιανὸς στοὺς «Λόγους» του ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξει πὼς ἡ ἄνοδος τοῦ Γενναδίου ἔγινε ὄχι μόνο μὲ ὅσα τὸ βυζαντινὸ τυπικὸ ἀπαιτοῦσε, ἀλλὰ καὶ πὼς ἡ συναίνεση τοῦ Πορθητῆ γιὰ τὴν ἐπαναλειτουργία τοῦ Πατριαρχείου δὲν ἦταν δική του ἔμπνευση ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρόνοιας τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν γιὰ τὴν ἐκκλησία του. Γιὰ τὸν χρόνο ποὺ ὁ Πορθητὴς πῆρε τὴ σχετικὴ ἀπόφαση βλ. Ἐλισάβετ Α. Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν Μεγάλη Ἐκκλησία (1483-1567)*, Ἀθήνα 1996, σ. 46· ὅσον ἀφορᾶ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἀγαλλιανοῦ βλ. τὰ σχετικὰ χωρία στοὺς «Λόγους» του, στ. 259-261 στὴ σ. 98 τῆς ἔκδοσης Πατρινέλη.

μετὰ τὴν Ἅλωση πατριάρχες καὶ πὼς ἡ καταγραφὴ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄνοδο τοῦ Ἰωάσαφ Κόκκα καὶ πρὶν ἀκόμα λήξει ἡ πατριαρχία του· διαφορετικὰ θὰ εἶχε σημειώσει καὶ τὸν χρόνο ποὺ ὁλοκληρώθηκε ἡ θητεία καὶ τοῦ τέταρτου πατριάρχη.

V

Πότε ἄραγε τέλειωσε ἡ θητεία τοῦ τέταρτου πατριάρχη; Δὲν ἔχουμε ρητὴ πληροφορία· ἔχουμε ὅμως μία ἔμμεση ἔνδειξη.

Στὸ κείμενο τοῦ λόγου τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου «Ἐπὶ τῇ μεταστάσει τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου», ποὺ παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο χειρόγραφό του τὸ ὁποῖο βρίσκεται σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Paris. gr. 1289, ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθο (αὐτόγραφο) σημείωμα: «ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστ[ου], (καὶ) ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Κοιμήσ[ε](ως), ἐν τῇ τρίτῃ ἡμ(ῶν) ἀνόδῳ βιαίῳ ἐκεῖ τελειουμένης ἰνδικτιῶνος ιβ΄· ἐν ἔτει οβ΄».[17]

Ὁ Γεννάδιος σαφῶς ἐννοεῖ πὼς τὴν 15η Αὐγούστου τοῦ 1464 βρισκόταν ἤδη στὸ Πατριαρχεῖο, ὅπου ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐκφώνησε τὸν παραπάνω λόγο. Κατὰ συνέπεια ἡ θητεία τοῦ προηγούμενου πατριάρχη ἔληξε πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία αὐτή. Ἡ θητεία δηλαδὴ τοῦ Ἰωάσαφ Κόκκα, ἡ ὁποία ἄρχισε μετὰ τὴ δεύτερη καὶ σύντομη παρουσία τοῦ Γενναδίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἔληξε τὸ ἀργότερο στὸ πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1464, ἀφοῦ στὶς 15 τοῦ ἴδιου μήνα ὁ Γεννάδιος βρίσκεται καὶ πάλι στὸ Πατριαρχεῖο.

VI

Θυμίζω πὼς ἕνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔκαναν τὸν Πατρινέλη νὰ προτείνει τὸν Σωφρόνιο ὡς τὸν τέταρτο μετὰ τὴν Ἅλωση πατριάρχη ἦταν καὶ ἕνα γράμμα ποὺ φέρεται νὰ ἐξέδωσε ὁ Σωφρόνιος τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464.[18]

---

17. Τὸ σημείωμα ἔχει δημοσιευτεῖ στὸν πρῶτο τόμο τῶν «Ἁπάντων» τοῦ Σχολαρίου (τ. 1, Παρίσι 1928, σ. XXI) καὶ γνώρισε μιὰ νεότερη ἔκδοση ἀπὸ τὸν Μιχ. Κακοῦρο στὸ «Προοιμιακὸ Δοκίμιο» τὸ ὁποῖο προτάσσεται στὴ φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Ἁπάντων» τοῦ Γενναδίου, Ἀθήνα 2010, σ. 109*. Ἀντιγράφω ἐδῶ τὸ κείμενο ποὺ δίνει ἡ τελευταία αὐτὴ ἔκδοση.

18. «Ἡ μόνη... ἀσφαλὴς εἴδησις περὶ τοῦ χρόνου τῆς πατριαρχείας τοῦ Σωφρονίου εἶναι ὅτι οὗτος ἦτο ἤδη πατριάρχης τὸν Αὔγουστον τοῦ 1464 [ὅπως συνάγεται ἐκ

Τὸ περιεχόμενο τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ γράμματος ἦταν ἡ γνωμοδότηση τοῦ πατριάρχη ὅτι ἕνας σταυρὸς ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος, κειμήλιο τὸ ὁποῖο ὁ τότε κάτοχός του Γεώργιος Πόλος ἀγόρασε ἀπὸ τὸν ἀρχίατρο τοῦ σουλτάνου «Ἰάκωβο», εἶναι γνήσιος.

Τὸ πρωτότυπο τοῦ γράμματος δὲν σώζεται ἀλλὰ τὸ κείμενό του τὸ γνωρίζουμε ἀπὸ ἕνα ἀντίγραφο ποὺ βρίσκεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης. Ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸν 18ο αἰώνα,[19] γνώρισε δύο ἀναδημοσιεύσεις τὸν 19ο[20] καὶ μία στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 20οῦ,[21] χωρὶς κανεὶς νὰ θέσει θέμα γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ τεκμηρίου.

Τέτοιο θέμα ἔθεσε ὁ Vitalien Laurent τὸ 1968, δύο χρόνια μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης τοῦ Πατρινέλη, καὶ ὑποστήριξε πὼς αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα, τὸ προσγραφόμενο στὸν Σωφρόνιο, ὄχι μόνο εἶναι πλαστὸ ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπο ποὺ φέρεται νὰ εὐεργετεῖται ἀπὸ αὐτὸ εἶναι ἄγνωστο στὴ βυζαντινὴ προσωπογραφία.[22] Θέμα ὡστόσο γιὰ τὴ χρονολογία ποὺ φέρει τὸ ἔγγραφο δὲν ἔθεσε· σὲ μελέτη του μάλιστα δημοσιευμένη τὴν ἴδια χρονιὰ σχετικὴ μὲ τὴ διαδοχὴ τῶν πρώτων μετὰ τὴν Ἅλωση πατριαρχῶν, καταλήγει στὸ ἴδιο συμπέρασμα μὲ τὸν Πατρινέλη, μολονότι ἀντλεῖ στοιχεῖα ἀπὸ διαφορετικὲς πηγές: τρίτος μετὰ τὴν Ἅλωση πατριάρχης ἦταν ὁ Ἰωάσαφ Κόκκας καὶ τέταρτος ὁ Σωφρόνιος.[23]

πατριαρχικοῦ γράμματος τοῦ Σωφρονίου χρονολογουμένου ἀπὸ Αὐγούστου 1464, ἰνδικτιῶνος ιβ΄.]», *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς*..., ὅ.π., σ. 65 καὶ σημ. 326.

19. P. J. Lambacher, *Dissertatio Epistola, Bibliotheca antiqua Vindobonensis Civica*..., τ. 2, Βιέννη 1750, σ. 27-29. Τὴν δημοσίευση ἐπιμελήθηκε ὁ Brichierius Columbus.

20. Κωνσταντίνος Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. ρα΄-ργ΄ καὶ Τρύφων Εὐαγγελίδης, *Ἱστορία τῆς Ποντιακῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ᾽ ἡμᾶς (756 π.Χ.-1897 μ.Χ.)*, Ὀδησσὸς 1898, σ. 168-169.

21. Χρύσανθος Τραπεζοῦντος, *Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, Ἀθήνα 1936, σ. 523-524.

22. «Les faux de la diplomatique patriarcale. La lettre de Sophrone Ier en faveur de l'archonte Georges Pôlos (août 1464)», *Revue des Études Byzantines* 26 (1968), 265-278.

23. «Les premiers patriarches de Constantinople sous la domination turque (1454-1476). Succession et chronologie d'après un catalogue inédit», *Revue des Études Byzantines* 26 (1968), 229-263. Κατὰ τὸν Laurent ἡ πατριαρχία τοῦ Σωφρονίου ἔληξε περὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1464 (σ. 250).

Ἡ ὑπόθεση ὡστόσο τοῦ Laurent γιὰ τὴν πλαστότητα τοῦ ἐγγράφου εἶχε κάποιο κενὸ καθώς, σύμφωνα μὲ τὶς ἔρευνές του, δὲν ὑπῆρχε κάποιος ἄμεσα εὐνοούμενος ἀπὸ τὸ πλαστὸ αὐτὸ γράμμα, ἀφοῦ τὸ πρόσωπο ποὺ ἀναφερόταν δὲν ἦταν γνωστὸ στὴ βυζαντινὴ προσωπογραφία.[24] «Κάποιο κενὸ» διότι, ὅπως μᾶς ἔχει δείξει ἡ μακρὰ ἱστορία τῶν πλαστῶν, κατασκευάζονται ὅταν ἔχουν κάποιον ἀποδέκτη καὶ κάποιον συγκεκριμένο σκοπὸ νὰ ὑπηρετήσουν. Ἡ ὑπόθεση λοιπὸν γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς πλαστοῦ, στὸ ὁποῖο ἀναφερόταν τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνύπαρκτου προσώπου, εἶχε κάποιο λογικὸ κενὸ στὴν σύλληψη, στὴν κατασκευή του.

Νεότερες ὡστόσο ἔρευνες ἔδειξαν πὼς ὁ ἄνθρωπος ποὺ εὐνοεῖτο, ὁ Γεώργιος Πόλος, ἦταν πρόσωπο ὑπαρκτό,[25] ἕνα στοιχεῖο τὸ ὁποῖο, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη ποὺ ἀναπτύξαμε ἀμέσως πρίν, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση τῆς πλαστότητας τοῦ κειμένου.

Ὅπως ὅμως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὴ γνησιότητα τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου, ὁ φερόμενος πατριάρχης ποὺ τὸ χορήγησε, ὁ Σωφρόνιος, δὲν βρισκόταν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464: εἶχε «ἐκβληθεῖ», σύμφωνα μὲ τὸν Ἀγαλλιανό, ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ προηγούμενου χρόνου.

Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Σωφρόνιος εἶναι ὁ πρῶτος πατριάρχης ποὺ δὲν φέρεται νὰ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο λόγω παραιτήσεως, ὅπως ὁ Γεννάδιος, οὔτε λόγω θανάτου, ὅπως ὁ Ἰσίδωρος, ἀλλὰ ἐπειδὴ «ἐξεβλήθη». Δὲν γνωρίζουμε δυστυχῶς ποιὰ ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἀπομακρύνσεώς του οὔτε ποῦ ἀποσύρθηκε μετὰ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1463· μποροῦμε ὅμως νὰ πιθανολογήσουμε, ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπὸ παρόμοια περιστατικὰ ποὺ συνέβησαν τὰ ἑπόμενα χρόνια στὸ Πατριαρχεῖο, πὼς ἀπομακρύνθηκε καὶ ἀπὸ

24. «Les faux…», ὅ.π., σ. 265 σημ. 1: «La prosopographie byzantine ne connaît, autant que je sache, aucun personnage historique de ce nom».

25. Ἀναφέρομαι στὶς ἔρευνες τοῦ Thierry Ganchou, τῶν ὁποίων τὰ πρῶτα συμπεράσματα ἀνακοίνωσε στὸ τρίτο Σεμινάριο Ἐργασίας ποὺ εἶχε διοργανώσει στὴ Βενετία τὸ 2004 τὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Βενετίας καὶ ἡ École des Hautes Études en Sciences Sociales τοῦ Παρισιοῦ μὲ θέμα «Πρωτότυπα, ἴσα, ἀντίγραφα, μεταφρασμένα ἔγγραφα, γνήσια καὶ πλαστά: νέα παραδείγματα», καθὼς καὶ στὴν Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση (Journée d'études) ποὺ διοργανώθηκε στὴ Ρουὲν τὸ 2007 μὲ θέμα «Stratégies familiales dans le monde gréco-latin des XIIIe-XVe siècles»· βλ. τώρα τὴ μελέτη του «La *Fraterna Societas* des crétois Nikolaos et Géôrgios Pôlos (Polo), entre Constantinople et Moncastro: affaires, dévotion et humanisme», *Θησαυρίσματα* 39/40 (2009/2010), 111-228 (ὁ τόμος κυκλοφόρησε μετὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 2011).

τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅταν ἡ σύνοδος ἢ πιθανότατα ἡ Πύλη τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψει τὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἂς σημειωθεῖ πὼς ἀκόμα καὶ τὸν Γεννάδιο, ποὺ παραιτήθηκε οἰκειοθελῶς, λίγο χρόνο ἀργότερα τὸν βρίσκουμε στὸ Ἅγιο Ὄρος καὶ μετὰ στὶς Σέρρες. Μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ Σωφρόνιος τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464, ποὺ φέρεται νὰ ἐκδίδει καὶ νὰ ὑπογράφει τὸ γράμμα ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, νὰ μὴ βρισκόταν κὰν στὴν Κωνσταντινούπολη.

Τέλος πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσει καὶ μιὰ ἄλλη διάσταση τοῦ ζητήματος ποὺ σχετίζεται μὲ τὸν χρόνο θανάτου τοῦ Σωφρονίου. Γίνεται πλέον ἀποδεκτὸ πὼς ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος ἦταν ὁ Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ ἱστορικὸς τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας.[26] Εἶχε γεννηθεῖ περὶ τὸ 1400[27] καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ «ἐξεβλήθη» ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο –καὶ ὑποχρεώθηκε πιθανότατα νὰ ἀπομακρυνθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη– ἦταν 63 ἐτῶν, σχετικὰ μεγάλης ἡλικίας γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς. Ἴσως λοιπὸν τὸ 1464 ποὺ κατασκευάζεται τὸ πλαστὸ νὰ μὴ ζοῦσε, ὁπότε ὅ,τι καὶ νὰ ἔγραφε ὁ δημιουργὸς τοῦ πλαστοῦ ὑπηρετοῦσε τὸν σκοπό του, χωρὶς καμιὰ συνέπεια γιὰ κανέναν, διότι ἦταν ἐπικίνδυνο καὶ ἴσως ἀδιανόητο πατριάρχης ἐν ἐνεργείᾳ ποὺ ζοῦσε στὴν ὑπὸ ὀθωμανικὴ κυριαρχία Κωνσταντινούπολη νὰ ἀναφέρει στὸ προοίμιο τοῦ γράμματός του πὼς μετὰ τὴν Ἅλωση «πολλὰ τῶν ἱερῶν πραγμάτων τῆς πίστεως [τῶν χριστιανῶν] ὑπὸ τῶν ἀθέων Τουρκῶν κατεπατήθησαν ἀναιδῶς» ἢ νὰ ἀφηγεῖται πὼς «κατέσφαξαν [τὸν τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τὰ παιδιά του] οἱ ἀσεβεῖς».[28]

---

26. Γιὰ τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ εἶχαν προβληθεῖ βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς...*, ὅ.π., σ. 65 σημ. 325 καὶ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ὁ «Ἱερὸς κῶδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ β΄ μισὸ τοῦ ΙΕ΄ αἰώνα. Τὰ μόνα γνωστὰ σπαράγματα*, Ἀθήνα 1992, σ. 145-146.

27. Vitalien Laurent, *Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople, Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1430)*, Ρώμη 1971, σ. 5.

28. Χρησιμοποιῶ τὴν πρόσφατη διπλωματικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου ποὺ δίνεται στὴ μελέτη τοῦ Christian Gastgeber, «Ein Bericht zur Eroberung Konstantinopels und Trapezunts. Das Schreiben des Patriarchen Sophronios I. Syropulos von Konstantinopel von August 1464 auf dem Weg nach Buda», *Worlds in change: Church Union and crusading in the fourteenth and fifteenth centuries*, Cluj-Napoca 2009, σ. 317-338. Ὁ T. Ganchou ἐξαγγέλλει μελέτη (ὅ.π., σ. 175 σημ. 213) μὲ τὸν τίτλο «La lettre encyclique authentique du patriarche de Constantinople Sôphronios Ier en faveur de l'archonte Géôrgios Pôlos (août 1464)», στὴν ὁποία θὰ δώσει τὰ

VII

Εἰπώθηκε πὼς ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ ἔγιναν ἀντίγραφα καὶ πὼς σὲ τρία ἀπὸ αὐτὰ ἔχει ἀντιγραφεῖ ὁ κατάλογος τῶν μετὰ τὴν Ἅλωση πατριαρχῶν. Τὸ εὔλογο ἐρώτημα ποὺ τίθεται εἶναι, γιατί δὲν ἀξιοποιήθηκε ὡς τώρα ἡ σχετικὴ μὲ τὸν Σωφρόνιο πληροφορία.

Ἡ ἄμεση ἀπάντηση εἶναι πὼς δὲν εἶχε ἐκτιμηθεῖ ὅτι ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἀγαλλιανό, ἕναν σύγχρονο καὶ αὐτόπτη μάρτυρα τῶν πατριαρχικῶν ἐναλλαγῶν· θεωρήθηκε πὼς ἦταν μία ἀπὸ τὶς πολλὲς ποὺ σώζονται σὲ ἀνάλογους καταλόγους στοὺς ὁποίους καταγράφονται οἱ πατριάρχες τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἡ πρώτη ὅμως αὐτὴ ἀπάντηση ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ περαιτέρω ἐπεξεργασία καὶ θεμελίωση.

Δὲν γνωρίζουμε τὴ διαδρομὴ ποὺ ἀκολούθησε τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ ὡς νὰ φτάσει στὴ βιβλιοθήκη τῆς μητροπόλεως Ἡρακλείας, ὅπου τὸ ἐντοπίζουμε στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα, οὔτε τὴν περαιτέρω πορεία του. Μποροῦμε ὅμως νὰ ὁρίσουμε δύο ἀκραῖα ὅρια: ἦταν στὰ χέρια τοῦ Ἀγαλλιανοῦ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν μέγας οἰκονόμος τοῦ Πατριαρχείου, ἀφοῦ σὲ δύο σχόλια ποὺ γράφει στὸ χειρόγραφό του ὑπογράφει μὲ αὐτὸ τὸ ὀφφίκιο,[29] καὶ βρισκόταν ἀκόμα στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα στὴ βιβλιοθήκη τῆς μητροπόλεως Ἡρακλείας, ἀφοῦ ἐκεῖ τὸ ἐντοπίζει ὁ Νικόλαος Καρατζὰς καὶ ἀντιγράφει κείμενα ποὺ τὸν ἐνδιαφέρουν.

Ὅταν πάντως τὸν 16ο αἰώνα δημιουργεῖται τὸ πρῶτο γνωστὸ ἀντίγραφό του, ἐκεῖνο ποὺ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα ἐντοπίζεται στὴν ἀθωνικὴ μονὴ Ἰβήρων μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 286, ὁ κατάλογος τῶν μετὰ τὴν Ἅλωση πατριαρχῶν δὲν περιλαμβάνει μόνο τὰ ὀνόματα ποὺ εἶχε σημειώσει ὁ Ἀγαλλιανὸς ἀλλὰ πολὺ περισσότερα, φτάνει ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἱερεμία Α΄.[30] Δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ ἐκτιμήσουμε πόσα ἀπὸ αὐτὰ εἶχαν ἤδη προστεθεῖ στὸ χειρόγραφο ἀπὸ μεταγενέστερους χρῆστες καὶ πόσα συμπλήρωσε ἐκεῖνος ποὺ ἀποφάσισε νὰ τὸ ἀντιγράψει. Τὴν ἴδια ἐκτίμηση μποροῦμε νὰ κάνουμε καὶ γιὰ τὰ ὀνόματα πατριαρχῶν ποὺ συναντοῦμε

στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἀποδεικνύουν πὼς τὸ γράμμα τοῦ Σωφρονίου δὲν εἶναι πλαστὸ καὶ θὰ μᾶς δείξει, προφανῶς, ὅτι τὸν Αὔγουστο τοῦ 1464 ὁ Σωφρόνιος βρισκόταν ἐν ζωῇ καὶ ἦταν ἐν ἐνεργείᾳ πατριάρχης. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ περιμένουμε τὰ νέα αὐτὰ στοιχεῖα.

29. Βλ. τὰ σχετικὰ στὴ μελέτη μου «Ὁ "Ἀρμενόπουλος" τοῦ Θεόδωρου Ἀγαλλιανοῦ...», ὅ.π., σ. 186-187.

30. Ὁ κατάλογος ὁλοκληρώνεται στὸ verso τοῦ φ. 175 τοῦ χειρογράφου Ἰβήρων 286. Ἀπὸ τὸ τεκμήριο αὐτὸ προσδιορίστηκε καὶ ὁ χρόνος δημιουργίας τοῦ χειρογράφου.

στὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων· στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἀναγραφὴ τῶν πατριαρχῶν φτάνει ὡς τὰ χρόνια τοῦ Κυρίλλου Β΄.[31] Τὸ μόνο ἀντίγραφο ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σύρουμε μία διαχωριστικὴ γραμμή, μολονότι καὶ αὐτὸ περιλαμβάνει περισσότερα ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ κατάλογο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, εἶναι τὸ ἀντίγραφο τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω.

Ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ ἀντίγραφα ποὺ γνωρίζουμε ὅτι δημιουργήθηκαν, τὸ χειρόγραφο Καρατζᾶ ἔμεινε ἀθησαύριστο ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα, καθὼς ἐπικράτησε ἡ ἄποψη πὼς κάηκε·[32] τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας πολὺ μικρὴ ἀξιοποίηση εἶχε, καθὼς δὲν ἐντοπίστηκε ἀπὸ τὸν καταλογογράφο ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Elian, ποὺ τὸ ἀναφέρει,[33] πὼς τὸ τετράδιο τὸ ὁποῖο περιέχει αὐτὲς τὶς πληροφορίες εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Δοσιθέου καὶ πὼς ἀντιγράφει ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀγαλλιανοῦ. Τὸ μόνο, τελικά, χειρόγραφο ποὺ πραγματικὰ χρησιμοποιήθηκε ἦταν τὸ ἀθωνικὸ χειρόγραφο Ἰβήρων 286.

Ὅλοι ὅμως ὅσοι τὸ χρησιμοποίησαν, παρασύρθηκαν ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ὁ κατάλογος τῶν πατριαρχῶν φτάνει ὡς τὸν Ἱερεμία Α΄ καὶ θεώρησαν πὼς πρόκειται γιὰ ἕναν κατάλογο ποὺ συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰώνα,[34] γεγονὸς βέβαια ποὺ εἶναι ἐν μέρει ὀρθὸ ἀλλὰ δὲν ἀναδεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀρχικὸς πυρήνας τοῦ καταλόγου, ἐκεῖνος ποὺ ἀφορᾶ τὴν πρώτη μεταβυζαντινὴ περίοδο, καταγράφηκε στὴν πρώτη δεκαετία μετὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ Πατριαρχείου.

Ἀπὸ τοὺς πρώτους πού, ὅσο γνωρίζω, χρησιμοποίησαν τὸ ἀθωνικὸ χειρόγραφο ἦταν ὁ Μανουὴλ Γεδεών, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὸν χρόνο συγκρότησής του στὰ «πρῶτα τῆς ιζ΄ ἑκατονταετηρίδος ἔτη»· παράλληλα ὅμως, κα-

---

31. Ὁ κατάλογος ὁλοκληρώνεται στὸ recto τοῦ φ. 162 τοῦ χειρογράφου ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

32. Βλ. τὰ σχετικὰ στὴ μελέτη Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος – Π. Δ. Μιχαηλάρης – Μάχη Παΐζη, «Ἕνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο...», ὅ.π., σ. 85 ἑπ.

33. Ὁ Alexandru Elian στὴ βιβλιοκρισία του γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, ποὺ δημοσίευσε στὸν τρίτο τόμο τοῦ περιοδικοῦ *Studia et Acta Orientalia* (Βουκουρέστι 1960, σ. 235-242), ἀναφέρεται σὲ αὐτὸ τὸ τμῆμα τοῦ χειρογράφου ἀλλὰ θεωρεῖ, λανθασμένα, πὼς εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ (σ. 237).

34. Μὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ χρησιμοποιεῖ τὸν κατάλογο ἀπὸ τὸ ἀθωνικὸ χειρόγραφο καὶ ὁ Χ. Πατρινέλης (*Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς*..., ὅ.π., σ. 65: «Μαρτυρεῖται... ὁ Σωφρόνιος... καὶ εἰς ἕνα τῶν παλαιοτέρων πατριαρχικῶν καταλόγων, καταρτισθέντα ἐπὶ Ἱερεμίου Α΄ (1522-1546)»).

θὼς δὲν ἀναγνωρίζει τὸ σύμβολο (ʃʃ) ποὺ δηλώνει τὸν ὅρο «ἥμισυ», ἀναφέρει στὴν ἔκδοσή του πὼς ἡ θητεία τοῦ Σωφρονίου διάρκεσε «χρόνον α΄, καὶ ἐξεβλήθη» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «χρόνον α΄ ἥμισυ, καὶ ἐξεβλήθη».[35] Λάθος τὸ ὁποῖο ὁ Laurent, ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ αὐτὸς τὸ ἀθωνικὸ χειρόγραφο ἀπὸ μικροταινία, τὸ διόρθωσε· ἀλλὰ καθὼς δὲν ἀναγνώρισε πὼς τὸ χειρόγραφο αὐτὸ παρέδιδε κάτι ἰδιαίτερο, θεώρησε πὼς ἦταν μιὰ ἀναγραφὴ ἡ ὁποία ἔχει σχετικὴ ἀξία, ὅση ἔχουν καὶ ἄλλοι παρόμοιοι σωζόμενοι κατάλογοι, ἀπὸ τὴν ὁποία μποροῦμε νὰ ἐπιλέγουμε κάποια πληροφορία καὶ νὰ ἀποσιωποῦμε κάποια ἄλλη. Γιὰ παράδειγμα, ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ δίνει τὸ ἀθωνικὸ χειρόγραφο γιὰ τὴν πατριαρχία τοῦ Ἰσιδώρου, ἀλλὰ ἐπιλέγει ὡς τρίτο πατριάρχη τὸν Ἰωάσαφ Κόκκα, ὅπως ἀναφέρει μιὰ ἄλλη χειρόγραφη πηγὴ τοῦ τέλους τοῦ 15ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰώνα, καὶ ὄχι τὸν Σωφρόνιο, ποὺ ἀναφέρει ἡ ἴδια πηγὴ τὴν ὁποία χρησιμοποίησε γιὰ νὰ χρονολογήσει τὸ διάστημα τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰσιδώρου.[36]

Ἂν ὅμως εἶναι ὀρθὰ ὅσα ἀναφέραμε, οἱ τέσσερις πρῶτες ἀναγραφὲς πρέπει νὰ θεωρήσουμε πὼς ἔχουν ἕνα ἰδιαίτερο ἱστορικὸ βάρος, καθὼς προέρχονται ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο ποὺ ζοῦσε τὶς ἐξελίξεις ἀπὸ κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Θεόδωρο Ἀγαλλιανό. Τὸ ζητούμενο ἔτσι γιὰ τὴν ὀρθὴ χρονολόγηση τῆς διαδοχῆς τῶν πρώτων πατριαρχιῶν, θέμα ποὺ ἔχει ἀπασχολήσει ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ μελετητῶν καὶ μὲ τὴ λύση τοῦ ὁποίου συναρτῶνται πολλαπλὰ ζητήματα ἀπόδοσης καὶ χρονολόγησης πατριαρχικῶν πράξεων ποὺ δὲν ἀναγράφουν τὸ ὄνομα ἐκείνου ποὺ τὶς ἐξέδωσε, ἀποκτᾶ μέσω μιᾶς πηγῆς ἀποφασιστικῆς σημασίας στέρεη βάση.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

---

35. Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐκ τῆς Ἱστορίας τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 26 (1906), 366 σημ. 1. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ καταλόγου ποὺ προτείνει ὁ Γεδεὼν στὴ σ. 367. Τὸ ὅτι ἡ πρώτη πατριαρχία τοῦ Γενναδίου διάρκεσε δύο ἔτη ὁ Μ. Γεδεὼν τὸ εἶχε ἀναφέρει καὶ στὸ ἔργο του *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, Κωνσταντινούπολη 1890, σ. 473 σημ. 703 [β΄ ἔκδ. Ἀθήνα 1996, σ. 354 σημ. 3], ἀντλώντας τὴν πληροφορία ἀπὸ «κατάλογον [τοῦ Θεοδώρου Ἀγαλλιανοῦ]». Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, ποὺ θεωρεῖται πὼς ἔχει χαθεῖ ἢ λανθάνει, βλ. ὅσα στοιχεῖα ἔχει συγκεντρώσει ὁ Χ. Γ. Πατρινέλης, *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς*..., ὅ.π., σ. 51-52· στὸ θέμα αὐτὸ θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπανέλθω.

36. «Les premiers patriarches...», ὅ.π., σ. 245-249. Ἡ ἄλλη πηγὴ ποὺ χρησιμοποίησε εἶναι ὁ φλωρεντινὸς κώδικας Pl. LIX. 13.

Résumé

SÔPHRONIOS SYROPOULOS

Les dates limites du sacerdoce du troisième patriarche après la chute de Constantinople selon le témoignage de Théodoros Agallianos

Théodoros Agallianos, premier grand chartophylax du Patriarcat de Constantinople après la prise de la Ville par les Ottomans, a noté de sa main dans un manuscrit juridique que : (a) le troisième patriarche après la chute de Constantinople fut Sôphronios Syropoulos ; (b) il occupa le trône patriarcal pendant un an et demi ; c) son sacerdoce se termina par une révocation : «il fut chassé», note-t-il.

Le présent travail explique d'abord la manière dont le texte d'Agallianos nous est parvenu et en examine la validité ; puis il évalue les informations qu'il contient concernant l'ordre des premiers patriarches après la chute de Constantinople et la durée du patriarcat de Sôphronios. Selon les dires d'Agallianos, il dut prendre fin à l'automne 1463. Par conséquent, un document patriarcal portant le nom de Sôphronios et prétendument émis en août 1464, non content d'être un faux quant à son contenu, comme on l'a déjà soutenu, porte en outre une date qui ne correspond pas au laps de temps où Sôphronios fut patriarche.

DIMITRIS G. APOSTOLOPOULOS